

Emil Kalinowski

Łomżyńskie Towarzystwo
Naukowe im. Wagów
Instytut Historii
im. Tadeusza Manteuffla PAN
ORCID 0000-0002-7117-2104

„Szlachcic na zagrodzie równy województwie”? Mikołaj Kiszka i sejmiki podlaskie (1569–1587)*

Słowa kluczowe: Podlasie, wojewoda, Mikołaj Kiszka, sejmiki, szlachta

Pan na Ciechanowcu, najmłodszy syn starosty żmudzkiego i kasztelana trockiego, skoligacony z Giedyminowiczami, Radziwiłłami i Chodkiewiczami, najpierw krajczy, a potem podczaszy litewski, należał przed unią lubelską do ścisłej elity politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lecz Mikołaj Piotrowicz Kiszka herbu Dąbrowa miał większe ambicje, które doprowadziły go do postąpienia na województwo podlaskie w maju 1569 r. Przyjęcie tego awansu wiązało się jednak z przejściem na stronę Polaków w gorącym czasie „gniewów o unię”. Jako Podlasianin z dziada pradiada, M. Kiszka większość swych dóbr posiadał w rodzinnym województwie, tam też dzierżył swoje królewskorzyny – starostwa drohickie i bielskie. Zostawszy wojewodą, dążył do uzyskania hegemonii nie tylko majątkowej, ale i politycznej w podlegającej mu krainie. Aby to osiągnąć, musiał objąć swymi wpływami szlachtę podlaską i jej sejmiki. Prześledzenie ich wzajemnych stosunków jest celem niniejszego artykułu.

* Publikacja powstała w ramach projektu programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018–2023, nr projektu 31H 17 04441 84.

* * *

Stan dotychczasowych badań nad postawionym tutaj problemem przedstawia się dość ubogo. Postać M. Kiszki, podobnie zresztą jak innych dostojników podlaskich z XVI w., nie wzbudziła większego zainteresowania wśród polskich historyków. Doczekał się jedynie krótkiego biogramu w *Polskim słowniku biograficznym*¹. Znacznie dłuższy tekst, kilkunastostronicowy podrozdział, poświęciła mu litewska badaczka w swym opracowaniu o rodzie Kiszaków². Również artykuł biograficzny o jego senatorskim koledze, kasztelanie podlaskim Macieju Sawickim, choć napisany w języku polskim, wyszedł spod pióra Litwinki³. Życiorys poprzednika M. Kiszki na województwie, Wasyla Tyszkiewicza, skreślił natomiast historyk ukraiński⁴. Co zaś do trzech sejmików Podlasia w interesującym nas okresie: w Drohiczynie, Mielniku i Brańsku – pisali o nich ogólnie Józef Geresz, Jerzy Urwanowicz i Ernest Szum, a bardziej szczegółowo Jan Siedlecki o brańskim⁵. Warto jeszcze wyróżnić jako szczególnie przydatne prace Ewy Dubas-Urwanowicz

¹ Z. Spieralski, *Kiszka Mikołaj h. Dąbrowa (zm. 1587)*, PSB, t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 512–513.

² N. Asadauskienė, *Kiškų giminė. LDK XV–XXII a. genealoginis tyrimas*, Vilnius 2003, s. 163–180.

³ R. Ragauskienė, *Maciej Sawicki (około 1530–1581) – klient Radziwiłłów z Podlasia*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na pograniczach kulturowych dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku*, red. D. Michaluk, K. Mikulski, Warszawa 2016, s. 23–40.

⁴ М. Тишкевич, *Василь Тишкевич, воєвода підляшський, маршалок господарський і гетьман дворний В.Кн. Литовсько-руського (1523–1571). Історично-генеалогічна розвідка*, „Записки товариства імені Шевченка” 129, 1920, s. 1–32.

⁵ J. Siedlecki, *Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII wieku*, PH 80, 1989, 2, s. 239–272; J. Geresz, *Sejmiki ziemskie na Podlasiu w I Rzeczypospolitej*, w: *Tradycje i współczesność samorządu terytorialnego na południowym Podlasiu. Materiały z sesji naukowej, która odbyła się 20 kwietnia 1998 roku w Siedlcach*, red. R. Dmowski, P. Matusak, Siedlce 2002, s. 11–26; J. Urwanowicz, *Funkcjonowanie sejmików podlaskich w XVI–XVIII wieku. Typowość czy specyfika?*, w: *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Janowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004, s. 105–120; idem, *Sejmiki podlaskie w XVI–XVIII w. a kształtowanie się Podlasia jako regionu*, w: *Konteksty regionalności. Badania interdyscyplinarne*, red. A. Kopiczko et al., Olsztyn 2019, s. 177–185; E. Szum, *Partycypacja szlachty podlaskiej we władzy sejmików ziemskich I Rzeczypospolitej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 20, 2007, 1, s. 20–32; idem, *Sejmiki szlacheckie na Podlasiu w okresie I Rzeczypospolitej*, „Rocznik Białkopodlaski” 16, 2008, s. 21–46; idem, *Instytucjonalny aspekt władzy podlaskich sejmików szlacheckich w I Rzeczypospolitej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 22, 2009, 1, s. 41–52; idem, *Podlaskie sejmiki ziemskie jako organ administracyjny samorządu szlacheckiego I Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 9, 2011, s. 7–24.

wicz, Leszka Kieniewicz, Edwarda Opalińskiego i Anny Pieńkowskiej⁶. Oczywiście jest, że piszący te słowa skorzystał również z wyników własnych dociekań⁷.

Baza źródłowa, na której oparto niniejsze rozważania, została w całości podana na końcu tekstu. Z uwagi na to, że korespondencja M. Kiszki poza pojedynczymi wyjątkami⁸ się nie zachowała, podstawowym typem wykorzystanych tu źródeł są wpisy w księgach sądowych podlaskich oraz wypisy z tychże. Pomocniczo i punktowo sięgnięto po inne zbiory archiwalne i biblioteczne, w przeważającej mierze – do czego przyczyniła się panująca od 2020 r. pandemia oraz sytuacja międzynarodowa w Europie Wschodniej – krajowe. W miarę możliwości starano się wyzyskać także opublikowane wydawnictwa źródłowe.

* * *

Mikołaj Kiszka nie stworzył, jak się zdaje, własnego stronnictwa wśród miejscowej szlachty tak w stołecznej ziemi drohickiej, jak i w pozostałych dwóch – mielnickiej i bielskiej. Brak przynajmniej przesłanek źródłowych za tym przemawiających. Pełniejsze naświetlenie tej kwestii wymagać będzie dalszych, bardziej pogłębionych badań, lecz już teraz można wysunąć pewne wstępne wnioski.

Najbliższe zaplecze M. Kiszki na przestrzeni lat składało się z różnego autamentu osób spełniających dlań konkretne posługi, urzędników, formalnych sług i poddanych – od podupadłego finansowo członka rodu możnowładczego do sąsiadów, ubogich krewnych, bojarów putnych, a nawet Cyganów⁹. Dla przy-

⁶ E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewich po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998; E. Opaliński, *Elekcje wazowskie w Polsce. Stosunek szlachty do instytucji okresu bezkrólewia*, KH 92, 1985, 3, s. 533–547; L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000; A. Pieńkowska, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010.

⁷ E. Kalinowski, *Podlasiąnin Wielkopolaninem? Z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, PH 106, 2015, 3, s. 421–440; idem, *Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia*, KH 123, 2016, 2, s. 247–278; idem, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020.

⁸ M. Kiszka do J. Chodkiewicza, Użyki, 3 VIII [w odpisie błędnie IX] 1572 (wypisy), BK, sygn. 11617, k. 52; tenże do tegoż, Użyki lub Woźniki? [w odpisie nieczytelnie], 15 XII 1572 (wypisy), ibidem, k. 60–61, 101–101v; J. Zamoyski do M. Kiszki, Knyszyn, 7 IX 1574, w: *Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1: 1553–1579, wyd. W. Sobieski, Warszawa 1904 (dalej: AJZ), s. 72; M. Kiszka do J. Zamoyskiego, Biała, 19 XI 1574, w: ibidem, s. 86–87.

⁹ AGAD, Księgi ziemskie drohickie (dalej: Ks. ziem. droh.), sygn. 4, k. 219v; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі [dalej: NGAB (Mińsk)], f. 1708, op. 1, sygn. 202, k. 716v; f. 1706, op. 1, sygn. 12, k. 573–573v, 1034v.

kładu: w latach 1563–1565 jego podstarościem drohickim był Mikołaj Hlebowicz zwany „Durnym”, wojewodzie połocki¹⁰; z kolei w latach 1573–1575 zboże spławił dlań Krzysztof Witanowski, mąż jednej z dalekich krewniaczek i współdziedziczek na Ciechanowcu¹¹. Elitę ludzi związanych z M. Kiszką stanowiła obsada sądu grodzkiego w Drohiczynie. Spośród jurystów drohickiego grodu tylko sędzia Jan Buyno¹² był wybierany przez szlachtę drohicką na posła, za to co najmniej dwukrotnie – w 1566 r. na sejm litewski w Brześciu nad Bugiem i w 1570 na polsko-litewski do Warszawy¹³. Jako jedyny Podlasianin zjawił się także na sejmiku generalnym przedsejmowym województwa mazowieckiego w końcu 1571 r. Nawiasem mówiąc, Mazurzy spodziewali się kompletu podlaskich posłów i to raczej nie z poprzedniego sejmiku, lecz tych wybranych na następny¹⁴. Czy ta warszawska misja została podjęta na mocy uchwały sejmiku czy z woli pryncypała, starosty i wojewody? To pytanie, niestety, siłą rzeczy zawisnąć musi w próżni. Należy jednak odnotować, że Buyno miał silną osobistą pozycję i bynajmniej nie był uzależniony od M. Kiszki. Świadczy o tym fakt, że w latach 1568–1570 z sędziowaniem w drohiczynskim grodzie łączył funkcję podstarościego jurydycznego w Mielniku z ramienia M. Sawickiego¹⁵. Także trzej bracia Jana doszli do pewnego znaczenia – Mikołaj był chorążym drohickim i mielnickim, posłem na sejm 1569 r., Łukasz podstarościem nowogródzkim tamtejszego wojewody i pana na Boćkach Pawła Sapiehy, a Piotr komornikiem ziemskim drohickim¹⁶.

¹⁰ AGAD, Ks. ziem. droh., sygn. 4, k. 43, 219v; NGAB (Mińsk), f. 1715, op. 1, sygn. 2, k. 118, 185v–186v.

¹¹ *Regestra thelonei aquatici Wladislaviensis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915, s. 279, 300, 335; I. Kapica, *Herbarz* [–] (*dopełnienie Niesieckiego*), wyd. Z. Gloger, Kraków 1870, s. 72. Być może pochodził z Witaniowa w woj. lubelskim, por. ANK, Zbiór Zygmunta Glogera (dalej: ZZG), sygn. 20, s. 167; sygn. 36, s. 30; zob. SGK, red. B. Chlebowskiego, F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, t. 13, Warszawa 1893, s. 627–628, s.v. Witaniów.

¹² O nim zob. E. Kalinowski, *Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii polsko-litewskiej na sejmie brzeskim w 1566 roku*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 21, 2022, 1, s. 29.

¹³ BK, sygn. 247, k. 122; *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, oprac. W. Uruszczak et al., Warszawa 2013, s. 199.

¹⁴ E. Kalinowski, *Podlasianin Wielkopolaninem?*, s. 426–427.

¹⁵ ANK, ZZG, sygn. 49, s. 80.

¹⁶ Ibidem, sygn. 32, s. 488; AGAD, Ks. ziem. droh., sygn. 4, k. 142; NGAB (Mińsk), f. 1715, op. 1, sygn. 4, k. 405v–406; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 8: *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz et al., Kórnik 1994, s. 67; *Posłowie ziemscy*, s. 191.

Rekordzistami w posłowaniu z ziemi drohickiej w czasie sprawowania godności wojewódzkiej przez M. Kiszkę byli referendarz litewski, a potem wojski drohicki Sebastian Suchodolski (zm. ok. 1586) oraz chorąży drohicki i mielnicki Arnolf Hlebowicz (zm. ok. 1592). Pierwszy z nich reprezentował tutejszą szlachtę na co najmniej siedmiu sejmach (1570–1585), drugi przynajmniej na czterech (1576–1585) oraz być może na sejmiku generalnym w Nowym Mieście Korczynie, zwołanym zamiast sejmu walnego, gdzie wybrano go na poborcę drohickiego i mielnickiego (1577)¹⁷. Obaj byli też w tym okresie wybierani na deputatów województwa do Trybunału Koronnego: referendarz co najmniej dwukrotnie (1580/1581 i 1583/1584), a chorąży przynajmniej raz (1586/1587)¹⁸.

Z powodu dojmującego dla historyka niedoboru źródeł epistolarnych przesłanie stosunków między wojewodą a oboma aktywistami szlacheckimi jest wysoce utrudnione. Kwerenda w dostępnych obecnie księgach ziemskich i grodzkich drohickich z interesującego nas okresu oraz w wypisach Ignacego Kapicy pokazała niemal zupełny brak bezpośrednich odniesień M. Kiszki do tych postaci. Widać natomiast pewne związki między wojewodą a bliskimi drohickich trybunów. Ojciec Hlebowicza, Mikołaj, jak już wspomniano, był pod koniec życia podstarościm drohickim. Różnego rodzaju interesy z M. Kiszką lub jego ludźmi mieli też dwaj bracia Suchodolskiego, Stanisław oraz ksiądz Walenty. Wydaje się – wniosując *ex silentio* – że relacje obu posłów-rekordzistów z magnatem były przynajmniej poprawne. Również w przypadku innych znanych posłów drohickich w latach 1569–1587¹⁹ na podstawie dostępnych źródeł nie jesteśmy w stanie stwierdzić ani bliższych kontaktów z M. Kiszką, ani zauważalnych konfliktów. Być może pewną wskazówką co do Hlebowicza jest fakt, że gdy w 1586 r. wraz z podkomorzym bielskim Krzysztofem Brzozowskim został wybrany na deputata trybunalskiego z Podlasia, na sejmiku obecny był wojewoda, który mógł przyczynić się do takiej decyzji szlachty²⁰. Warto jednakże pamiętać o prawdzie znanej badaczom zagadnienia klientelizmu w dawnej Rzeczypospolitej, iż więzi patronackie niekoniecznie „były na tyle wszechogarniające, że [--] mogą stanowić

¹⁷ *Posłowie ziemscy*, s. 199, 206, 241, 251, 262, 280, 292; R. Jaworski, *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny w 1574 roku*, KH 124, 2017, 2, s. 314; ASWK, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. 75.

¹⁸ *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. 1: 1578–1620, oprac. H. Gmiterek. Warszawa 2017, s. 63, 76; NGAB (Mińsk), f. 1715, op. 1, sygn. 94, k. 371–371v.

¹⁹ AGAD, Księgi grodzkie warszawskie. Libri donationum et perpetuarum transactionum (dalej: Ks. gr. warsz. don.), sygn. 6, k. 135v; *Posłowie ziemscy*, s. 206, 241, 262, 298; R. Jaworski, op. cit., s. 314.

²⁰ NGAB (Mińsk), f. 1715, op. 1, sygn. 94, k. 371–371v.

podstawę dla wyjaśnienia wszelkich aktywności ludzi występujących w rolach klientów lub patronów”²¹.

Sejmik ziemi bielskiej w Brańsku także miał swoich „dominatorów” w badanym okresie. Byli to jeżdżący na przemian na sejmy sędzic bielski, pisarz grodzki brański Andrzej Jałbrzyk Wyszyński (1574–1585) i tamtejszy sędzia grodzki Melchior Kostro (1576–1582), obaj związani ze starostą jurydycznym ziemi bielskiej, kasztelanem chełmińskim Janem Dulskim²². Każdy z nich posłował w owym czasie na cztery sejmy, a dodatkowo obydwaj zostali wybrani do reprezentacji ziemi bielskiej na zjazd pod Stężycą (1575)²³. Kostro był w późniejszym okresie (1589–1593) podstarościm drohickim syna wojewody, Mikołaja Kiszki juniora²⁴, trudno jednak ten stan rzeczy przenosić na czas wcześniejszy. Pozostaje więc znów skonstatować brak nieprzyjaźni z wojewodą, ale i brak bliskości, co ma zastosowanie także względem pozostałych znanych ówczesnych reprezentantów sejmowych ziemi bielskiej²⁵.

W najmniejszej z trzech ziem podlaskich, mielnickiej, nie było szlachciców wyraźnie dystansujących resztę w sprawowaniu mandatu posła. Lecz tu, podobnie jak w przypadku ziemi drohickiej, nie mamy danych o jej reprezentacji na dwóch sejmach (1579–1580 i 1581). Duży „mir” u miejscowej szlachty mieli Piotr Padkowski i Wojciech Dziadkowski, sędzia i podsędek ziemscy, którzy posłowali kilka razy i po 1569, i przed tą datą²⁶. Warto wspomnieć też Krzysztofa Orzeszkę, komornika ziemskiego mielnickiego, którego na sejmy wysyłano przynajmniej dwa razy (1578 i 1582), a poza tym także na zjazd stężycki (1575) oraz na sejmik generalny warszawski zwołany zamiast sejmu (1582)²⁷. Orzeszko miał istotne koligacje – jego rodzonym wujem był kasztelan podlaski Adam

²¹ K. Żojdź, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019, s. 65–66; A. Rachuba, [K. Żojdź, *Wszyscy ludzie króla* – recenzja], KH 129, 2022, 1, s. 238.

²² Por. Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, SRP, t. 22, Kraków 1917, s. 441.

²³ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 255.

²⁴ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 3, *Źródła dziejowe*, t. 17: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6, Warszawa 1910, s. 248; ANK, ZZG, sygn. 17, s. 409.

²⁵ AGAD, Księgi grodzkie brańskie (dalej: Ks. gr. bran.), sygn. 8, k. 258–258v; Ks. gr. warsz. don., sygn. 6, k. 135v; ANK, ZZG, sygn. 15, s. 38, 317; NGAB (Mińsk), f. 1708, op. 1, sygn. 7, k. 334v; *Posłowie ziemscy*, s. 199, 207, 241, 251, 262, 280, 293; R. Jaworski, op. cit., s. 315; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 255, 259–260.

²⁶ BK, sygn. 247, k. 122; ANK, ZZG, sygn. 49, s. 80–81; *Posłowie ziemscy*, s. 206, 280, 293.

²⁷ AGAD, Ks. gr. warsz. don., sygn. 6, k. 135v; ANK, ZZG, sygn. 49, s. 81; *Posłowie ziemscy*, s. 262, 280.

Kosiński²⁸. Natomiast syn Krzysztofa, Stanisław, został wybrany na pisarza ziemskiego mielnickiego²⁹. Niestety o stosunkach z M. Kiszką wszystkich tych trzech kilkukrotnych posłów mielnickich jesteśmy w stanie powiedzieć tylko tyle, ile odnośnie do ich kolegów z ziem drohickiej i bielskiej. Warto zauważyć wpływ Sawickich na sejmik w Mielniku w owym czasie – posłami bywali tu i Maciej (1574), i jego syn Wojciech (1576), wcześniej zaś (1572) podstarości mielnicki Wojciech Biernacki³⁰.

Reasumując tę część rozważań, należy podkreślić, że pozostałe dwa sejmiki podlaskie wykazują ślady pewnej zależności od miejscowego starosty jurydycznego, najmniej zaś takich poszlak znajdujemy – o ile nie zwodzi nas brak źródeł – przy drohickim. Był to wszak czas, kiedy pojawiła się „magnateria rozumiana jako mechanizm polityczny”, a łaknący władzy senatorowie i możnowładcy stosowali już „taktkę narzucania się [--] całemu sejmikowi”³¹. Czy zatem wojewoda podlaski w przeciwieństwie do „sąsiadów” nie potrafił zjednywać sobie ludzi odpowiednio wpływowych i cenionych przez otoczenie? Spróbujemy przyjrzeć się temu problemowi przez pryzmat sejmików elekcyjnych.

Za czasów M. Kiszki jako wojewody doszło do kilku zmian na ziemskich urzędach sądowych na Podlasiu. Pierwszy senator województwa zwoływał *ex officio* sejmiki wyborcze, toteż nic dziwnego, że mógł chcieć wpływać na decyzje szlachty. Najwcześniej przeprowadzono wybór kandydatów na podsędkostwo bielskie (1569), potem na sędziostwo drohickie (1576), jeszcze w tym samym roku obierano kompetytorów na pisarstwo mielnickie, następnie zaś na trzy wakaty w ziemi bielskiej: pisarstwo (1578), podsędkostwo (1583) i znów pisarstwo (1585)³². Zwycięsko wyszli z owych szranków odpowiednio: niegdysiejszy burgrabia brański i podstarości milejczycki Hipolit Jankowski (Janikowski)³³, wcześniej pozostający bez urzędów Jan Grot i S. Orzeszko oraz chorąży bielski Jerzy Brzóska, cześnik podlaski Fabian Jałbrzyk Wyszyński, brat Andrzeja i wojski bielski Piotr Pietkowski. Najciekawsze z naszego punktu widzenia są nieco lepiej oświetlone źródłowo elekcje urzędnicze w ziemi bielskiej.

²⁸ Za zwrócenie mojej uwagi na to pokrewieństwo wdzięczny jestem T. Jaszczoltowi; zob. idem, „Szlachta ziemi drohickiej w XV i początkach XVI w. Zagadnienia społeczne, gospodarcze i genealogiczne”, praca doktorska obroniona na Uniwersytecie w Białymstoku, wersja elektroniczna udostępniona dzięki uprzejmości Autora, Białystok 2009, s. 369.

²⁹ ANK, ZZG, sygn. 49, k. 67.

³⁰ *Posłowie ziemscy*, s. 206, 251; R. Jaworski, op. cit., s. 315.

³¹ Por. L. Kieniewicz, op. cit., s. 210, 215, 253.

³² ANK, ZZG, sygn. 49, s. 81; *Urzednicy*, t. 8, s. 43–44, 50, 86, 109.

³³ Zob. ANK, ZZG, sygn. 15, s. 54; sygn. 18, s. 12.

Wybór na podsędką H. Jankowskiego wywołał wśród części szlachty bielskiej duże niezadowolenie. Zaprotestowała ona przeciwko bezprawnemu jej zdaniem wykreśleniu z grona kandydatów ówczesnego podstarościego brańskiego Marcina Mieńskiego. Wśród osób oskarżanych przez nią o takowe pogwałcenie wolności szlacheckich byli obecni wówczas w Brańsku niedawno mianowany kasztelan podlaski A. Kosiński oraz bliski współpracownik M. Kiszki – podwojewodzi podlaski Jerzy Łazowski³⁴. Podjęta przez nich akcja mogła być zatem inspirowana przez pana na Ciechanowcu.

Szlachta zebrana na sejmiku elekcyjnym w Brańsku w 1578 r. wyłoniła czterech kandydatów na pisarza ziemskiego: J. Brzósę, M. Kostro, P. Pietkowskiego i Stanisława Rytela. Jednak wojewoda forytował piątego – Adama Owsianego. Ojcem tego ostatniego był Tomasz, poprzedni pisarz bielski, który zrezygnował z urzędu ze względu na wiek³⁵; matką zaś Anna Wodyńska, skoligacona z Kosińskimi³⁶. Doszło do patowej sytuacji, w której Bielszczanie żądali zwołania nowego sejmiku i w tym celu w następnym roku skierowali specjalnych wysłanników do ojca niechcianego nominata, do wojewody i do króla. Owsianemu zarzuczano kupowanie głosów dla syna, a nawet skorumpowanie pierwszego senatora Podlasia, lecz starzec skwitował to krótko, mówiąc, że nie ma aż tylu pieniędzy³⁷. Mikołaj Kiszka w odpowiedzi na poselstwo wygłosił natomiast wielce charakterystyczną perorę, którą zdarzyło mi się już cytować we wcześniejszych publikacjach³⁸, lecz ze względu na znaczenie dla badanej problematyki warto jeszcze raz z uwagą się nad nią pochylić.

Wojewoda ogólnie wymawiał się brakiem listów królewskich oraz bliskością wyprawy wojennej, przez co nie mógł zwołać powtórnego zjazdu. Dorzucał jeszcze: „chociażby ja i teraz na waszą prośbę elekcyjną złożył, przedsię wy nie zgodzicie się, a co na pierwszej pięć było, to zaś na tej będzie sześć, abo i więcej”³⁹ (mowa tu o liczbie kandydatów). Odnosząc się do przebiegu poprzedniego sejmiku, wyrzucał szlachcie niesubordynację:

mianowałem z osoby mej trzech, ale jako pryncypał w tem tu kraju tego przestrzegam i na to *oculatus* chcę być, aby się *mea autoritate* nic nie ubliżyło, a cho-

³⁴ NGAB (Mińsk), f. 1706, op. 1, sygn. 2, k. 679–679v, 684.

³⁵ ANK, ZZG, sygn. 17, s. 279, 299.

³⁶ O tym: E. Kalinowski, *Stanowisko posłów podlaskich*, s. 32.

³⁷ NGAB (Mińsk), f. 1706, op. 1, sygn. 12, k. 214, 273.

³⁸ E. Kalinowski, *Ni wino, ni woda. Z alkoholowych dziejów szlachty bielskiej w XVI–XVII w.*, PH 108, 2017, 2, s. 237; idem, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 212.

³⁹ NGAB (Mińsk), f. 1706, op. 1, sygn. 12, k. 160v.

ciaż w waszem bielskiem powiecie osiadłości nie mam, jednak tam *pro officio suo* władzą mam. A gdyż ja mianował elekty *pro loco suo*, czemuście się wy ze mną zgodzić nie chcieli?⁴⁰

I chociaż przyznawał: „i ja to widzę przeciwko prawu i widzę, że słusznej rzeczy żądacie”, to nadal próbował brać Bielszczan pod włos, wskazując na odwołanie wymiaru sprawiedliwości i doradzając, aby „się na jednego zgodzili a do KJM posłali, żeby go aprobował, a niechajby to tak *pro hac vice* tylko było”⁴¹. Najciekawszy ustęp, w którym magnat wyraził swój stosunek do równościowej ideologii szlachty zacytujemy *in extenso*:

Ja mając między wami pierwsze miejsce, potem i drudzy dygnitarze, także urzędnicy ziemscy i przedniejsi szlachcicy moglibyśmy się zgodzić, ale jest wiele między szlachtą w odrapanych sukniach, co tylko za pługiem chodzą, i nie ma [taki szlachcic – EK] więcej jedno kij doma, nic nie rozumieją, jedno z kijem, gorzałki się opiwszy jako Turcy masłoku, nie mając w sobie żadnego *judicium* woła, wrzeszczy, „nie chcemy tego, etc.” I mamże ja na wrzasku tych szalonych przestawać? Azażby nie lepiej jednego rozumniejszego z braciej wybrawszy z każdej parafiej poruczyć to jemu, któryby rychlej przestał na wotum starszych, *quia multa sunt vocati, pauci vero electi*⁴².

Szlachta bielska odpowiedź wojewody potraktowała jako ciężką zniewagę, przeciwko której po odbyciu wreszcie powtórnego sejmiku elekcji zaniósł do grodu brańskiego protestację podpisaną przez wielką liczbę szlachciców – ponad 280⁴³. Ci wszyscy wystosowali specjalny, zredagowany w ostrym tonie list do wojewody, zakończony tymi słowami:

ponieważ się WM przeciwko prawu tak jasnemu zasadzić raczył, nie inaczej postąpić musimy z WMcią, jedno to odnieść [--] stanom wszystkim koronnem na sjem da Pan Bóg [przyszły – EK], a ci poznają, jeśliżechmy się domawiali i domawiać się będziemy nad prawo koronne pospolite; poznają też z osoby WMci,

⁴⁰ Ibidem, k. 160.

⁴¹ Ibidem, k. 160v.

⁴² Ibidem, k. 160.

⁴³ Por. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 212 – tu podana nieco mniejsza liczba uczestników na skutek problemów z odczytaniem źródła (głównie ze względu na miejsca w nim uszkodzone).

jak WM miłujesz Ojczyznę swoją i wolność jej; poznają i powinność WMci senatorską, której do tego czasu jakoś WM postrzegał⁴⁴.

Kopię tych pism dali swoim posłom na najbliższy sejm, zlecając im upomnie-
nie się o tę krzywdę. Na jednego z nich wybrano zresztą Hieronima Mieńskiego,
który był wcześniej wysłannikiem do M. Kiszki; drugim został A. Jałbrzyk Wy-
szyński⁴⁵. Nie jest obecnie znany żaden diariusz sejmu 1579–1580, który mógłby
przekazać ślady dyskusji o wypadkach w ziemi bielskiej na ogólnopaństwowym
forum⁴⁶. O ciężarze gatunkowym tej sprawy może dać wyobrażenie pełna obu-
rzenia reakcja na wystąpienie w jednej z konstytucji pod koniec XVII w. sformu-
łowania „mniejsza szlachta”⁴⁷. Być może, aby uniknąć eskalacji, zdecydowano
się na rozwiązanie polubowne – na sejmie król wyznaczył na nowego pisarza
J. Brzósę, a młodemu Owsianemu dostało się po nim „na otarcie łez” chorązo-
stwo bielskie⁴⁸. Miało to miejsce 10 i 11 grudnia 1579 r., toteż gdy niedługo potem
przez tydzień deliberowano nad artykułami poselskimi, wysłannicy ziemi biel-
skiej nie podnosili już tej kwestii, lecz inną, dotyczącą sprawowania jurysdykcji
nad szlachtą z okolic Tykocina przez starostę tykocińskiego⁴⁹.

Powołanie kilka lat później (grudzień 1583) na podsędką ziemi bielskiej F. Jał-
brzyka Wyszyńskiego⁵⁰ było chyba nie po myśli wojewody, gdyż elekt reprezento-
wał tę samą warstwę czupurnej szlachty parafialnej, z której wywodził się Brzóska.
Zwycięzca tej elekcji, sędzic bielski, cześnik podlaski, jak podał Bartosz Paproc-
ki, swego czasu „przy [Jakubie] Uchańskim arcybiskupie służył dworzańską”⁵¹,

⁴⁴ NGAB (Mińsk), f. 1744, op. 1, sygn. 7, k. 1–4.

⁴⁵ Ibidem, f. 1706, op. 1, sygn. 13, k. 160, 530.

⁴⁶ W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948, s. 142; *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1569–1793*, red. D. Kupisz, L.A. Wierzbicki, Warszawa 2021, s. 69–70.

⁴⁷ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 75.

⁴⁸ AGAD, MK, sygn. 119, k. 304–305v; *Urządnicy*, t. 8, s. 37, 43.

⁴⁹ „Articuli omnium palatinatum, terrarum et dominiorum ad Regnum Poloniae pertinens unanimes consensu facti”, b. d. [XII 1579], BPAU-PANKr., sygn. 8375, Teki Rzymskie, sygn. 31, s. 194–200; bp G. A. Caligari do kard. T. Gallio, Warszawa, 28 XII 1579, w: *I.A. Caligarii nuntii Apostolici in Polonia epistolae et acta 1578–1581*, ed. L. Boratyński, *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej: MPV), t. 4, Cracoviae 1915, s. 349; zob. E. Kalinowski, *Starosta tykociński Łukasz Górnicki (1571–1603) wobec szlachty ziemi bielskiej. Konflikt w łonie elity w staropolskiej mikrospołeczności*, w: *Społeczeństwo a elity*, red. I. Dacka-Górzyska, A. Karpiński, *Społeczeństwo staropolskie. Seria nova*, t. 5, Warszawa 2018, s. 127–156.

⁵⁰ AGAD, MK, sygn. 129, k. 442; *Urządnicy*, t. 8, s. 50.

⁵¹ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego [–] zebrane i wydane r. p. 1584*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 720.

co u dworu mogło zadziałać na jego korzyść, pomimo iż prymas zmarł parę lat wcześniej. Notabene, pierwsze roki sądowe ziemskie nowego urzędnika (styczeń 1584) się nie odbyły, ponieważ – jak wynika z manifestu zanesionego do brańskiego grodu przez sędziego ziemskiego Wojciecha Wyszczkowskiego – nie zjawił się wojewoda lub kasztelan, przed którym Wyszyński mógłby złożyć przysięgę. Sam zainteresowany wyjaśniał jednak, że stało się tak z powodu krótkiego czasu od otrzymania przezeń przywileju na urząd z kancelarii królewskiej, przez co nie był w stanie zaprosić któregoś z senatorów na uroczystość zaprzysiężenia⁵².

Gdy po kolejnych paru latach w 1585 r. zmarł J. Brzóska, pod koniec życia nękaną w jednej ze swych posiadłości przez M. Kiszkę i jego sługi⁵³, doszło do niejasnej sytuacji, o której niestety zachowało się bardzo mało źródeł. Oto bowiem znamy czterech kandydatów na zwolnione stanowisko pisarza bielskiego, wybranych przez szlachtę, jednak urząd przypadł ostatecznie w listopadzie tegoż roku piątemu szlachcicowi, wojskiemu bielskiemu P. Pietkowskiemu⁵⁴. Sejmik wyłonił natomiast następujących kompetytorów: wspomnianych trybunów bielskich A. Jałbrzyka Wyszyńskiego i M. Kostro oraz komornika ziemskiego bielskiego Kaliksta Wyszyńskiego i stolnikowica podlaskiego Walentego Mościckiego. Wszyscy oni wywodzili się z drobnej szlachty, ale w większości z rodzin o tradycjach urzędniczych. Pietkowski był synem sędzica bielskiego Baltazara i Anny z Grajewskich, utytułowanej rodziny z sąsiedniej ziemi wiskiej, mającej wśród swych członków również urzędników podlaskich, *secundo voto* starościny brańskiej Krzysztofowej Olędzkiej⁵⁵. Czy tym razem udało się wojewodzie przeformować swojego faworyta? Tego, niestety, przy obecnym stanie bazy źródłowej nie sposób rozstrzygnąć.

Skąd się wzięło tak negatywne nastawienie M. Kiszki do sejmikujących podlaskich szaraków? Odpowiedzi na to pytanie możemy poszukać w dziejach pierwszych dwóch bezkrólewi. Wojewoda był wówczas głównym animatorem życia politycznego na Podlasiu, a jego wysiłki miały na celu kilka ząbiebiających się kwestii. W latach 1572–1573 M. Kiszka starał się zjednoczyć i skłonić szlachtę podlaską do aktywnego działania na rzecz obrony przynależności województwa do Korony. A ta była wówczas zagrożona przez żądania litewskie, aby ziemie oderwane od Wielkiego Księstwa w 1569 r. na powrót do niego przyłączyć⁵⁶. Uzyskanie popar-

⁵² AGAD, Ks. gr. bran., sygn. 9, k. 283–283v.

⁵³ Zob. NGAB (Mińsk), f. 1744, op. 1, sygn. 8, k. 453–453v.

⁵⁴ ANK, ZZG, sygn. 17, s. 405; NGAB (Mińsk), f. 1744, op. 1, sygn. 9, k. 696.

⁵⁵ Zob. ANK, ZZG, sygn. 17, s. 136, 422; sygn. 55, s. 562.

⁵⁶ Zob. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 299–302.

cia może nie najbogatszej, ale licznej i bitnej szlachty z Podlasia automatycznie wzmocniłoby pozycję polityczną wojewody, na którego Litwini wywierali silną presję⁵⁷. Jeśli wierzyć oskarżeniom niechętnych mu adwersarzy, chciał jeszcze ugrać coś dla siebie prywatnie – chodziło o dzierżawę kleszczelewską w ziemi bielskiej, którą przejął po śmierci dotychczasowego posiadacza⁵⁸. Tak czy inaczej, głównie za jego sprawą w latach 1572–1573 zebrały się na Podlasiu łącznie cztery sejmiki wojewódzkie⁵⁹. Pewną rolę odegrał też kasztelan podlaski A. Kosiński, lecz wydaje się, że raczej zgodnie współpracował z M. Kiszką, aniżeli sam wychodził z inicjatywą.

Pierwszy zjazd Podlasiian, zwołany w odpowiedzi na postanowienia uchwały knyszyńskiej, pomimo iż ta nie przewidywała sejmików koronnych, a tylko litewskie, miał miejsce 15 września 1572 r. w Mielniku, skąd zachował się uniwersał podpisany przez obydwu senatorów województwa. Dokument, prócz wezwania do przeciwdziałania rewindykacyjnym planom Litwy, zawierał także ciekawy projekt udziału drobnej szlachty w elekcji. Otóż z każdej wsi szlacheckiej miano posłać jednego elektora wyróżniającego się odpowiednimi predyspozycjami osobistymi i zaopatrzonego w „naukę” od „braci”⁶⁰. Rozwiązanie to chyba nieprzypadkowo przypomina późniejszą, cytowaną już wypowiedź wojewody.

Kolejny generał podlaski miał się odbyć 13 grudnia, lecz z uwagi na niedostateczną frekwencję i „zapowietrzenie” w miejscu obrad – prawdopodobnie Drohiczyń lub Mielniku – wojewoda odroczył go na późniejszy o kilka dni termin⁶¹. Wówczas doszedł do skutku, a na nim Podlasianie przyjęli uchwałę kapturową z Koła oraz zaakceptowali decyzje zjazdu w Kaskach, wybierając reprezentantów na konwokację warszawską⁶².

Trzeci sejmik wojewódzki zebrał się w Drohiczyń 12 marca 1573 r. i zajął nie tylko kwestiami związanymi ze zbliżającą się elekcją, ale też ustrojem sądów i uchwaleniem konfederacji wojewódzkiej. Zarządzono także „okazowanie” popolitego ruszenia na Podlasiu, które miało być swego rodzaju demonstracją przeciwko możliwym prowokacjom ze strony Litwinów. Zarzucono poprzedni projekt wyprawy na elekcję, zastępując go zasadami przyjętymi od kilku dekad

⁵⁷ Por. M. Kiszka do J. Chodkiewicza, Użyki lub Woźniki?, 15 XII 1572 (wypisy), BK, sygn. 11617, k. 60–60v, 101.

⁵⁸ E. Kalinowski, *Aktywność polityczna*, s. 256–257.

⁵⁹ Ibidem, s. 251–273.

⁶⁰ Ibidem, s. 251.

⁶¹ M. Kiszka do J. Chodkiewicza, Użyki lub Woźniki?, 15 XII 1572 (wypisy), BK, sygn. 11617, k. 61, 101v.

⁶² E. Kalinowski, *Aktywność polityczna*, s. 253–254.

w ekspedycjach pospolitego ruszenia (służby ziemskiej) – jeden szlachcic miał być posłany z każdych 10 włók drobnoszlacheckich, lecz majątniejsi i urzędnicy powinni jechać osobiście⁶³.

Ostatni zjazd województwa podlaskiego w tym bezkrólewiu M. Kiszka zwołał już po wyborze nowego władcy w odpowiedzi na pogłoski o zagrożeniu moskiewskim. Ten jednak został faktycznie zbojkotowany przez ziemię bielską. Sejmiki przed koronacją we wrześniu 1573 r. odprawiły się dawnym trybem partykularnym – osobny w każdej z trzech ziem⁶⁴.

Być może także za sprawą M. Kiszki Podlasianie nie zawarli w swojej uchwale kapturowej z 1573 r. odniesienia do pokoju wyznaniowego, pomimo że konfederację warszawską podpisał podkomorzy drohicki Melchior (Malcher) Nieciecki, reprezentujący tam ziemię drohicką i mielnicką łącznie. Swego podpisu nie złożył natomiast Sebastian Brzozowski, podkomorzyc bielski, gorliwy katolik i przyszły dziekan gnieźnieński⁶⁵. Nawiasem mówiąc, Brzozowscy prawdopodobnie pozostawali w dobrych relacjach z M. Kiszką, ponieważ podczas późniejszych niepokoїв z lat 1578–1579 nie przyłączyli się do opozycji przeciwko wojewodzie⁶⁶. Najjaskrawszym przykładem nieliczenia się przez pana na Ciechanowcu z prawami dysydentów było zburzenie latem 1573 r. powstającego dopiero w Drohiczynie pod auspicjami M. Sawickiego zboru kalwińskiego⁶⁷. Wydarzenie to, co ciekawe, nie odbiło się szerszym echem w Rzeczypospolitej, może ze względu na bezkrwawy przebieg oraz niepopularność „Matyska” wśród magnaterii. Jego osobistym wrogiem był np. marszałek wielki koronny Jan Firlej, skądinąd najgorliwszy obrońca protestantów w Koronie; bezgranicznie pogardzała nim też Anna Jagiellonka⁶⁸.

Drugie bezkrólewie, które nastąpiło po ucieczce Wależjusza z Polski, było czasem wzajemnych rozczarowań M. Kiszki i szlachty podlaskiej. Jesienią 1574 r. wojewoda odwołał ważny sejmik generalny niby to ze względu na swą chorobę, faktycznie zaś chodziło o jego prywatne konszachty z Janem Zamoyskim, któremu chciał dopomóc w zmaganiach ze Stefanem Bielawskim o starostwo kny-

⁶³ Ibidem, s. 256–265.

⁶⁴ E. Kalinowski, *Aktywność polityczna*, s. 273–274; idem, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 148–149.

⁶⁵ Por. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 259–260.

⁶⁶ Ibidem, s. 212.

⁶⁷ Ibidem, s. 217, 288.

⁶⁸ M. Sawicki do M. Radziwiłła „Rudego”, Knyszyn, 8 VII 1572, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 13980, s. 178; J. Leśniowski do J. Chodkiewicza, Warszawa, 1 I 1574 (wypisy), BK, sygn. 11617, k. 274.

szyńskie⁶⁹. Natomiast gdy w przededniu wyjazdu pod Stężycę (1575) M. Kiszka zwołał generał w Drohiczynie w celu naradzenia się nad treścią listów od Henryka Walezego, został zignorowany przez szlachtę – lub może wieść przysłała za późno, gdy posłowie byli już w drodze na zjazd ogólnopolski⁷⁰. Kiedy wreszcie prymas zwołał zjazd konwokacyjny do Warszawy, Podlasianie, nie oglądając się na swego pierwszego senatora, zebrali się pod przywództwem kasztelana, którym od niedawna był M. Sawicki, co ubodło chyba dumę M. Kiszki. Na elekcję, ogłoszoną przez ową „kadłubową” konwokację prymasowską, podlaska brać ścierała bardzo opieszale, odbierając możnowładcy możliwość wjazdu do obozu Rzeczypospolitej w licznej asystencji współziomków i w ogóle wystawiając złe świadectwo o swojej dbałości o obywatelskie prerogatywy⁷¹.

Na samym zjeździe elekcyjnym 1575 r. nie było lepiej. Szlachta ośmieliła się mieć inne zdanie niż podlascy senatorowie i większość jej nie poparła kandydatury habsburskiej. Czołowym stronnikiem batoriańskim na Podlasiu był chorąży bielski J. Brzóska, stąd może późniejsza niechęć do niego ze strony M. Kiszki. Co więcej, pomimo surowych uniwersałów grożących zwolennikom księcia siedmiogrodzkiego nawet konfiskatą majątków, wszystkie trzy ziemie – choć każda osobno – wysłały wiosną 1576 r. swoich posłów na krakowską koronację Stefana Batorego⁷². W końcu i sam wojewoda, rad nierad, zjawił się w Krakowie, bo w międzyczasie zaczęto się już przyglądać jego postępowaniu wobec mieszczan drohickich⁷³.

Początek rządów króla Stefana przebiegał na Podlasiu pod znakiem z jednej strony starań o uregulowanie kwestii sądownictwa apelacyjnego, z drugiej – konfliktu granicznego z litewskim województwem brześciańskim⁷⁴. Ta druga okoliczność mogła sprawić, że wbrew królewskim uniwersałom szlachta drohicka

⁶⁹ M. Kiszka do J. Zamoyskiego, Biała, 19 XI 1574, w: AJZ, t. 1, s. 86–87; M. Kiszka do szlachty mielnickiej, Woźniki, 23 XI 1574, AGAD, Ks. gr. miel., sygn. 1, k. 72; zob. E. Dubas-Urwanowicz, op. cit., s. 70.

⁷⁰ M. Kiszka do szlachty podlaskiej, Ciechanowiec, 30 IV 1575, AGAD, Ks. gr. miel., sygn. 1, k. 129; zob. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 152; por. E. Dubas-Urwanowicz, op. cit., s. 71–72.

⁷¹ Zob. M. Kiszka do szlachty podlaskiej, Grochów (k. Sokołowa Podlaskiego), 5 XI 1575, NGAB (Mińsk), f. 1706, op. 1, sygn. 12, k. 711–711v; por. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 152, 233, 316.

⁷² *Posłowie ziemscy*, s. 241; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 154, 260–261, 322.

⁷³ Ś. Orzelski, op. cit., s. 605–606, 627; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 153–154.

⁷⁴ E. Kalinowski, *Podlasianin Wielkopolaninem?*, s. 430; idem, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 155; D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń 2002, s. 31–52.

i mielnicka nie posłała w 1577 r. swych reprezentantów na sejmik generalny wielkopolski do Koła, lecz na małopolski do Nowego Miasta Korczyna⁷⁵. Liczono być może na zbliżenie z Lublinianami, którzy już od pewnego czasu aktywnie uczestniczyli w sporze granicznym z Litwą⁷⁶. Na nowokorczyńskim generale rozpoczęto zapewne też rozmowy o przyłączeniu się Podlasia do wspólnego sądu *ultimae instantiae* województw lubelskiego i sandomierskiego. Aby jednak zatwierdzić tę decyzję, należało zebrać szlachtę podlaską na wspólnym sejmiku, co okazało się niełatwe i z powodu niskiej frekwencji datę zjazdu musiano przekładać – doszedł do skutku dopiero za trzecim razem⁷⁷.

Niewykluczone, że wojewoda miał ogólną koncepcję zastąpienia partykularnych ziemskich zgromadzeń szlachty jednym wojewódzkim, co znacznie ułatwiłoby mu wywieranie wpływu na podlaską politykę. Nie byłoby to czymś niezwykłym, zważywszy na równoległe ustalenie się na Wołyniu wspólnych zjazdów kilku powiatów w Łucku. Jednak tradycje odrębności i podmiotowości każdej z trzech ziem podlaskich, akcentowane zwłaszcza przez szlachtę bielską, wzięły górę⁷⁸. Tymczasem począwszy od roku 1578, trwałym elementem krajobrazu politycznego województw koronnych stały się sejmiki deputackie, które na Podlasiu stworzyły namiastkę generału, choć sami Podlasianie zdecydowali wówczas o przyłączeniu się do zjazdu generalnego Mazowszan w Warszawie⁷⁹.

Owe doświadczenia mogły zniechęcić możnowładcę z Ciechanowca do jego szlacheckich partnerów i spowodować tak gorzkie słowa pod adresem miejscowych szaraków. Ci nie pozostali dłużni, bo kilka lat później (1585) podniesiono kwestię dzierżenia przezeń starostwa drohickiego razem z godnością wojewody, co uznano za złamanie zasady o incompatibiliach⁸⁰. Dodatkowo odstręczył odeń szlachtę jego głośny konflikt z Ciecierskimi, w którym za adwersarzami ujmował

⁷⁵ Zob. E. Kalinowski, *Podlasianin Wielkopolaninem?*, s. 430.

⁷⁶ Zob. *Commissia albo proces graniczenia między woiewodztwem podlaskiem, a między woiewodztwem brzesckiem W. X. L. dla wiadomości, że te granice iuste et legitime stanęły*, b.m.d., [1622], BUW, sygn. Sd. 714.316, s. D4–D6, E; por. D. Michaluk, op. cit., s. 39.

⁷⁷ Laudum sejmiku woj. podlaskiego, Drohiczyn, 23 VIII 1577, AGAD, Ks. gr. miel., sygn. 1, k. 407–407v; Laudum jw., idem, 9 IX 1577, idem, k. 410v–414; to samo: BPAU-PANKr., sygn. 8355, Teki Pawińskiego, sygn. 38, cz. 2, k. 1–9.

⁷⁸ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, s. 159–161.

⁷⁹ Idem, *Podlasianin Wielkopolaninem?*, s. 433.

⁸⁰ *Dyaryusze sejmowe r. 1585. W dodatkach: ulamki dyaryusza sejmowego roku 1582, akta sejmikowe i inne akta odnoszące się do sejmu 1585 roku*, wyd. A. Czuczynski, SRP, t. 18, Kraków 1901, s. 290.

się np. sejmik lubelski⁸¹, aczkolwiek znana nam instrukcja z Mielnika nie zawiera takich odniesień⁸². Jednakże u progu nowego bezkrólewia na początku 1587 r. M. Kiszka zdecydował, że – pomimo braku takiego wymogu w piśmie od prymasa – należy zebrać szlachtę całego województwa na sejmiku przedkonwokacyjnym, który zwołał do Brańska. Posunięcie to zostało zauważone i docenione przez nowszą polską historiografię⁸³. Pan na Ciechanowcu był prawdopodobnie obecny na sejmiku brańskim, gdzie wybrano go w skład sądu kapturowego ziemi drohickiej i zlecono mu zniesienie myt pobieranych na Podlasiu przez wojewodę sandomierskiego Stanisława Szafrąca⁸⁴. Mikołaj Kiszka uczestniczył następnie w konwokacji w lutym 1587 r., w czasie trwania której zmarł w podwarszawskim Ossowie⁸⁵.

* * *

Trudno o jednoznaczną ocenę wpływu wojewody na podlaskie życie sejmikowe. Największą przeszkodą jest dalece niekompletna baza źródłowa. Nieustannie skazani jesteśmy na ostrożne hipotezy i domysły. Pomimo to pewne wnioski nawet na tym etapie można już wysnuć. Wojewoda wyraźnie dążył do zdominowania Podlasiian. Znamienne są słowa jego bratanka, krajczego litewskiego Jana Kiszki z 1576 r., złośliwie odmalowujące go jako „stryjaszka, któryby rad wszystko Podlasie osiadł”, w czym chodziło zapewne zarówno o pomnażanie majątków, jak i wpływów politycznych⁸⁶. Wydaje się jednak, że wojewoda podlaski nie był postacią szczególnie lubianą i popularną wśród szlachty. Zabrakło mu specyficznych umiejętności zjednywania sobie ludzi, z których słynął chociażby Mikołaj

⁸¹ Instrukcja sejmiku lubelskiego, Lublin, 6 XI 1584, w: *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016, s. 52; zob. *Dyaryusze sejmowe r. 1585*, s. 256, 391.

⁸² Instrukcja sejmiku mielnickiego, Mielnik, 31 X 1584, AGAD, Ks. gr. miel., sygn. 4, k. 494–499v.

⁸³ E. Opaliński, op. cit., s. 538; A. Pieńkowska, op. cit., s. 85–86, 101–102.

⁸⁴ Konfederacja województwa podlaskiego, Brańsk, 21 I 1587, NGAB (Mińsk), f. 1706, op. 1, sygn. 11, k. 143, 144v; por. VC, 2/2, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 79.

⁸⁵ *Dyaryusze sejmowe r. 1587: sejmny konwokacyjny i elekcyjny*, wyd. A. Sokołowski, SRP, t. 11, Kraków 1887, s. 19; M.K. Radziwiłł „Sierotka” do K. Radziwiłła „Pioruna”, Nieśwież, 28 II 1587, w: *Archiwum Domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki – Jana Zamojskiego – Lwa Sapiehy*, wyd. A. Sokołowski, SRP, t. 8, Kraków 1885, s. 29.

⁸⁶ J. Kiszka do J. Chodkiewicza, Lubcza, 10 III 1576, w: *Sprawy wojenne króla Stefana Bato-rego: dyaryusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. ks. I. Polkowski, Kraków 1887, s. 14; por. L. Kieniewicz, op. cit., s. 215.

Radziwiłł „Czarny”⁸⁷. Nie pomagały w tym cechy osobiste M. Kiszki, takie jak granicząca z pychą duma i wyniosłość połączona z co najmniej protekcyjnym, jeśli nie pogardliwym stosunkiem do drobnoszlacheckich „parafian”. Według opinii Stefana Batorego, którą ten zwierzył nuncjuszowi apostolskiemu, wojewoda podlaski miał być przy tym osobą „prostą i słabą”, przez co nie nadawał się do bardziej wymagających zadań i stanowisk wyższych ponad już piastowane⁸⁸. Chociaż M. Kiszka miał niewątpliwie poczucie senatorskiego obowiązku, jednocześnie nie stronił od prywaty i działań na granicy prawa. Mimo posiadania rozległych dóbr na Podlasiu, Wołyniu i na Litwie, zdaje się, że nigdy nie narzekał na nadmiar gotówki, dzięki której mógłby zjednywać sobie szlacheckich liderów. Nie miał też na tyle silnych wpływów na dworze monarszym, by móc skutecznie protegować kogoś na urzędy czy dzierżawy. W ostatecznym rozrachunku nie udało mu się osiągnąć tego, co jak się zdaje zamierzał – podporządkowania sobie szlachty podlaskiej i jej sejmików oraz uczynienia z nich narzędzia swej polityki. Ta bowiem, jeśli nie cała, to przynajmniej jej elita, wciąż zachowywała dużą niezależność i mogła wybrać sobie innego, sprawniejszego i wyżej notowanego na dworze protektora. W znacznej mierze przyczynił się do tego sam M. Kiszka i jego postawa, gdyż z dwóch staropolskich porzekadeł dotyczących się jego senatorskiej godności ewidentnie bliższe mu było nie „szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie”, lecz „co wolno wojewodzie, to nie tobie...”. Tymczasem nawet ci „w odrapanych sukniach, co tylko za pługiem chodzą”, mimo ubóstwa, mieli obywatelskie prerogatywy i własnych liderów gotowych bronić ich praw nawet przeciwko najmożniejszemu z Podlasiem.

Bibliografia

Źródła archiwalne i starodruki

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Radziwiłłów: dz. V, sygn. 13890;

Księgi grodzkie brańskie: sygn. 8, 9;

Księgi grodzkie mielnickie: sygn. 1, 4;

Księgi grodzkie warszawskie. Libri donationum et perpetuarum transactionum: sygn. 6;

⁸⁷ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, (wyd. 2), Oświęcim 2020, s. 295.

⁸⁸ Zob. kard. A. Bolognetti do kard. T. Gallio, Lublin, 24 VIII 1584, w: *Alberti Bolognetti nuntii Apostolici in Polonia epistolarum et actorum*. p. 3, ed. E. Kuntze, MPV, t. 7, Cracoviae 1939–1950, s. 412.

Księgi ziemskie drohickie: sygn. 4;

Metryka Koronna: sygn. 119, 129.

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Zbiór Zygmunta Glogera: sygn. 15, 17, 18, 20, 32, 36, 49, 55.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku:

sygn. 247; 11617.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie:

sygn. 8355 (Teki Pawińskiego nr 38); 8375 (Teki Rzymskie nr 31).

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego:

Sd. 714.316: *Commissia albo proces graniczenia miedzy woiewodztwem podlaskiem, a miedzy woiewodztwem brzesckiem W. X. L. dla wiadomości, że te granice iuste et legitime stanęły*, b. m. d., [1622].

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Mińsk):

f. 1706 (Księgi grodzkie bielskie): sygn. 2, 11, 12, 13;

f. 1708 (Księgi grodzkie brańskie): sygn. 7, 202;

f. 1715 (Księgi grodzkie drohickie): sygn. 2, 4, 94;

f. 1744 (Księgi ziemskie bielskie): sygn. 7, 8, 9.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.

Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

Alberti Bolognetti nuntii Apostolici in Polonia epistolarum et actorum. p. 3, ed. E. Kuntze, MPV, t. 7, Cracoviae 1939–1950.

Archiwum Domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki – Jana Zamoyskiego – Lwa Sapiehy, wyd. A. Sokołowski, SRP, t. 8, Kraków 1885.

Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego, t. 1: 1553–1579, wyd. W. Sobieski, Warszawa 1904.

Dyaryusze sejmowe r. 1585. W dodatkach: ułamki dyaryusza sejmowego roku 1582, akta sejmikowe i inne akta odnoszące się do sejmu 1585 roku, wyd. A. Czuczynski, SRP, t. 18, Kraków 1901.

Dyaryjusze sejmowe r. 1587: sejmy konwokacyjny i elekcyjny, wyd. A. Sokołowski, SRP, t. 11, Kraków 1887.

I.A. Caligarii nuntii Apostolici in Polonia epistolae et acta 1578–1581, ed. L. Boratyński, MPV, t. 4, Cracoviae 1915.

Kapica I., *Herbarz* [--] (*dopelnienie Niesieckiego*), wyd. Z. Gloger, Kraków 1870.

Orzelski Ś., *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, SRP, t. 22, Kraków 1917.

Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego* [--] *zebrane i wydane r. p. 1584*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858.

Regesta thelonie aquatici Wladislaviensis saeculi XVI, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915.
Sprawy wojenne króla Stefana Batorego: dyaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586, wyd. ks. I. Polkowski, Kraków 1887.

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.

Opracowania

- Asadauskienė N., *Kišką giminė. LDK XV–XXII a. genealoginis tyrimas*, Vilnius 2003.
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1569–1793*, red. D. Kupisz, L.A. Wierzbicki, Warszawa 2021.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. 1: 1578–1620, oprac. H. Gmiterek, Warszawa 2017.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.
- Geresz J., *Sejmiki ziemskie na Podlasiu w I Rzeczypospolitej*, w: *Tradycje i współczesność samorządu terytorialnego na południowym Podlasiu. Materiały z sesji naukowej, która odbyła się 20 kwietnia 1998 roku w Siedlcach*, red. R. Dmowski, P. Matusak, Siedlce 2002, s. 11–26.
- Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. 3, *Źródła dziejowe*, t. 17: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6, Warszawa 1910.
- Jasnowski J., *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, (wyd. 2), Oświęcim 2020.
- Jaszczołt T., „Szlachta ziemi drohickiej w XV i początkach XVI w. Zagadnienia społeczne, gospodarcze i genealogiczne”, praca doktorska obroniona na Uniwersytecie w Białymstoku – wersja elektroniczna udostępniona dzięki uprzejmości Autora, Białystok 2009.
- Jaworski R., *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny w 1574 roku*, KH 124, 2017, 2, s. 295–321.
- Kalinowski E., *Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólestwa*, KH 123, 2016, 2, s. 247–278.
- Kalinowski E., *Ni wino, ni woda. Z alkoholowych dziejów szlachty bielskiej w XVI–XVII w.*, PH 108, 2017, 2, s. 233–262.
- Kalinowski E., *Podlasianie Wielkopolaninem? Z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, PH 106, 2015, 3, s. 421–440.
- Kalinowski E., *Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii polsko-litewskiej na sejmie brzeskim w 1566 roku*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 21, 2022, 1, s. 21–49.
- Kalinowski E., *Starosta tykociński Lukasz Górnicki (1571–1603) wobec szlachty ziemi bielskiej. Konflikt w łonie elity w staropolskiej mikrospołeczności*, w: *Społeczeństwo a elity*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Społeczeństwo staropolskie. Seria nova, t. 5, Warszawa 2018, s. 127–156.
- Kalinowski E., *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólestwa w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020.
- Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948.
- Michałuk D., *Ziemia mielnicza województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń 2002.
- Opaliński E., *Elekcje wazowskie w Polsce. Stosunek szlachty do instytucji okresu bezkrólestwa*, KH 92, 1985, 3, s. 533–547.
- Pieńkowska A., *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólestwa po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, oprac. W. Uruszczyk et al., Warszawa 2013.
- Rachuba A., [Karol Żojdź, *Wszyscy ludzie króla* – recenzja], KH 129, 2022, 1, s. 235–241.
- Ragauskienė R., *Maciej Sawicki (około 1530–1581) – klient Radziwiłłów z Podlasia*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na pograniczach kulturowych dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku*, red. D. Michałuk, K. Mikulski, Warszawa 2016, s. 23–40.

- Siedlecki J., *Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII wieku*, PH 80, 1989, 2, s. 239–272.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, t. 13, Warszawa 1893.
- Smoleński W., *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908.
- Spieralski Z., *Kiszka Mikołaj h. Dąbrowa (zm. 1587)*, PSB, t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 512–513.
- Szum E., *Instytucjonalny aspekt władzy podlaskich sejmików szlacheckich w I Rzeczypospolitej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 22, 2009, 1, s. 41–52.
- Szum E., *Partycypacja szlachty podlaskiej we władzy sejmików ziemskich I Rzeczypospolitej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 20, 2007, 1, s. 20–32.
- Szum E., *Podlaskie sejmiki ziemskie jako organ administracyjny samorządu szlacheckiego I Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 9, 2011, s. 7–24.
- Szum E., *Sejmiki szlacheckie na Podlasiu w okresie I Rzeczypospolitej*, „Rocznik Białkopodlaski” 16, 2008, s. 21–46.
- Urwanowicz J., *Funkcjonowanie sejmików podlaskich w XVI–XVIII wieku. Typowość czy specyfika?*, w: *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004, s. 105–120.
- Urwanowicz J., *Sejmiki podlaskie w XVI–XVIII w. a kształtowanie się Podlasia jako regionu*, w: *Konteksty regionalności. Badania inter- i transdyscyplinarne*, red. A. Kopiczko et al., Olsztyn 2019, s. 177–185.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 8: *Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz et al., Kórnik 1994.
- Żojdź K., *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019.
- Тишкевич М., *Василь Тишкевич, воевода підляшський, маршалок господарський і гетьман дворний В.Кн. Литовсько-руського (1523–1571). Исторично-генеалогічна розвідка*, „Записки товариства імені Шевченка” 129, 1920, s. 1–32.

Abstract

„Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie” (nobleman at his croft is equal to voivode)? Mikołaj Kiszka and Podlasie sejmiks (1569–1587)

Keywords: Podlasie, voivode, Mikołaj Kiszka, sejmiks nobility

Mikołaj Kiszka, the first Podlasie voivode to hold office after the annexation to the Crown, although he could not compare in power or wealth with the Radziwills or Chodkiewiczzes, he counted among the magnates. In 1569–1587 he was an important figure in the local political jigsaw in Podlasie, striving to maintain his influence on the land and general sejmiks of his province, which, incidentally, he himself initiated on many occasions. He played a special role

during the so-called “long interregnum” (1572–1576), when he demonstrated not only his initiative and responsibility for the fate of Podlasie, but also his determination to activate the nobility under the threat of Lithuanian revisionism. Despite the huge shortcomings of the sources, particularly acute with regard to correspondence, one can be tempted to draw some conclusions about his position in Podlasie. Nothing indicates that he had a strong, consciously built political base in the province, as local noble leaders retained considerable independence or had ties with other potentates. Relations between the voivode and heirs from indigent local families, who resided in Podlasie in large numbers, were not harmonious. He expressed his disappointment with the attitude of the petty brotherhood in a peroration addressed to the deputies of the sejmik of the Bielsk region in 1579, when he postulated that they should send only specially selected representatives to the conventions, rather than participate in them in groups. It seems that the main obstacle to Kiszka achieving his goal of politically dominating Podlasie was his personal character traits, especially his inability to win the sympathy and support of other people and his lack of dexterity in political action.

Translated by Stefan Kubiak